

Літературна критика

Ярослав Поліщук

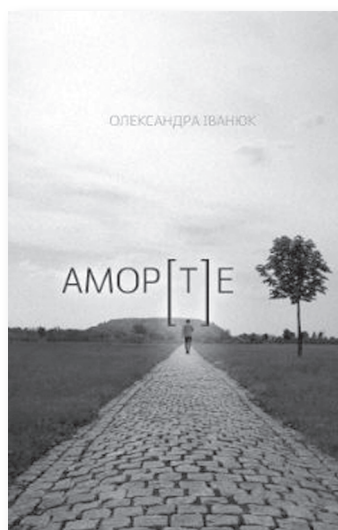
КОХАННЯ І НЕ-МІСЦЕ

[Іванюк О. Амор[т]е: роман. – Чернівці: Книги – XXI, 2017. – 432 с.]

Сегмент соціальної актуальності в сучасній українській літературі стрімко зростає. Цю тенденцію засвідчує ціла низка видань, присвячених подіям Євромайдану, а віднедавна також – війні на Сході України. Кажуть, видавці відчули комерційний зиск і заохочують авторів, адже читач виявляє масовий інтерес до актуальних тем нашого життя. Водночас і письменники прагнуть не стояти осторонь животрепетного матеріалу, а включаються в його осмислення, гострячи свої пера та випробовуючи таланти. Так чи так, війна на Донбасі стала мейнстримною темою нашої літератури: нині вже можна назвати десятки книжок, їй присвячених. Пишуть у різних жанрах і формах, із різною мірою художності (чи навпаки, документальної точності). Ба більше, у творах різних авторів чимало подібного, але це, мабуть, неунікнений ефект “першого наближення”, коли тема відкривається по суті в загальних обрисах. Треба, як видно, набратися терпіння і дочекаємося хвилі серйознішої, глибокої рефлексії про цю війну: тема просто повинна “вистояти”, визріти, вирізьбитися, а для цього необхідна певна часова й емоційна дистанція від самої події.

Серед літературних творів про війну цікаві для читача ті, в основі яких – приватні людські історії. Це цілком виправдано, адже художня література концентрує увагу саме на людському, особистісному вимірі кожної суспільної події, у цьому вона має свої пріоритети і власну, сказати б, місію. Тому наш читач і сподівається від літератури війни, побаченої й описаної конкретним героєм, живою людиною із плоті і крові, до того ж людиною, що емоційно переживає цей тривожний стан, у якому ціла країна перебуває останні роки. Життєвий матеріал для таких творів по-справжньому невичерпний, адже події війни на Сході заторкнули мільйони наших співгромадян і їхніх родин, а нерідко сколихнули небаченим шоком і трагізмом. Інша річ, чи вистачить у письменників хисту й одваги, аби цей матеріал гідно втілити, у зображенні війни показати вражаючу драму й трагедію, а не лише чорно-білі, публіцистичні в суті своїй характеристики своїх-чужих, друзів-ворогів.

До таких творів, які дають “живий”, пропущений крізь вразливе емоційне сприйняття героя образ війни на Донбасі, належить роман Олександри Іванюк. Власне кажучи, твір не про війну. Війна з’являється в ньому як тло, але згодом переростає в один із провідних мотивів, ламаючи сюжетну тяглість історії.

Вона раптово вривається в приватне життя персонажів, не тільки порушуючи гармонію їхніх стосунків, а й викликаючи тривалу кризу, а згодом обертаючись трагічними переживаннями. Конкретна людська доля опиняється заручником злого генія, що раптово ламає звичний уклад життя та заражає все довкола духом агресії й ненависті.

Важливо й інше: авторка пропонує плавне входження в тему. Вона зображує Донбас напередодні подій 2014 р.: поступово відстежує ті тенденції, які призвели до громадянського конфлікту в регіоні, тобто зображує, сказати б, історію хвороби, унаслідок якої трапилася воєнна трагедія. Показує покроково наростання цього духу зла й нетерпимості на Донбасі, що врешті вибухнув кривавим протистоянням. І в цьому слід визнати її рацію, адже вибудований авторкою причиново-наслідковий ланцюжок переконливий, принаймні настільки, щоб пояснити неспокійну поведінку та непередбачувані вибори її персонажів.

В основі твору – доволі нетиповий, оригінальний задум. О. Іванюк підходить до висвітлення теми зі зворотної перспективи. Тобто вона зображує Донбас не безпосередньо, а через своєрідні окуляри, і так само опосередковано спостерігає розвиток суспільного конфлікту. Такий ефект забезпечує незвичний ракурс: у романі розказано історію від імені іноземки, що опиняється в Донецьку та проводить у ньому певний час, несподівано потрапляючи в сам вир подій. Відповідно, донецькі події тут зображуються ніби з дистанції, так, як може їх бачити і сприймати хтось сторонній. Чи це добре? І так, і ні. З одного боку, це дає можливість оцінити поведінку й ментальність “донецьких” із позицій європейської ідентичності, носієм якої є головна героїня роману. Із другого боку, з оповіді природно випадають деталі, які, хоч важливі для місцевих, не мають значення для когось чужого. Додаймо, що сприйняття молодого італійки, яка не знає українських (тим більше – регіональних, донецьких) реалій, є доволі специфічним, і треба відзначити спостережливість авторки роману в схопленні багатьох характерних деталей, що виражають ментальні відмінності й пов’язані з ними суперечності та конфузи.

Любовна історія в центрі сюжету – це добрий прийом, що забезпечує успіх книжки О. Іванюк. Цілий сюжет твору становить оповідь молодого італійки Франчески: вона в ролі волонтера приїздить до Донецька, де знаходить велике й трагічне кохання свого життя – Юрія. Разюча несхожість темпераментів і характерів героїв – добра нагода, щоб виявити величезні відмінності, що розділяють сучасну Європу та Україну. Перша живе спокійним, ситим і розміреним життям, задивлена в себе й заглиблена у власні проблеми. Вона не хоче знати й чути, що діється на східних її рубежах. Україна, навпаки, непевна, нестійка, зболена й розгублена, у стані війни й загальної кризи, підсиленої внутрішнім конфліктом, що безпосередньо виявляється у воєнному протистоянні на сході держави. Україна ідеалізує Європу і прагне до неї, але не відчуває взаємності. Однак те, що в житті викликає гостре протистояння, в романі може бути злагоджено силою художньої уяви. Саме так чинить О. Іванюк, роблячи героєм-оповідачем романної історії молодого італійку. Через цей образ відбувається умовне поєднання Європи й України, за посередництва Фра ці два відмінні світи починають символічно зближуватись. Хай це тільки приватний випадок, але непроминальний і перспективний.

Хоча роман позиціоновано як твір художній, авторка все-таки подала докази достовірності любовної історії, описаної в ньому. Вона вмістила фото закоханих та біографічну нотатку про Юрія Матушак. Хлопець став прообразом героя твору – молодого патріота, волонтера, історика, що пішов добровольцем на фронт і загинув під Іловайськом 29 серпня 2014 р. Так само й образ Франчески, запевняє авторка, не був вигаданий, її прототипом стала реальна особа, з

якою письменниця познайомилась у Варшаві. Пізніше вона захотіла поділитися своєю зворушливою любовною історією.

До всього, враження документальності нерідко викликають окремі описи та сцени, подані в романі “Амор[т]е”. Вони загалом відповідають хронології подій, що позначена наростанням напруження, а пізніше й відвертого конфлікту на Сході України у 2013 – 2014 рр., а також відображають його основні точки (мітинги, громадянські акції тощо). Інша, значно важливіша сторона дійсності – це відтворення загальних тенденцій на прикладі конкретних персонажів, тобто спроба дослідити своєрідну ментальність мешканців Донецька. У цьому випадку тим цікавіша, що цю ментальність описує – часом зі здивуванням і зацікавленням, іноді з несприйняттям та обуренням – іноземка, яка й місцеву мову не дуже розуміє, і звичаї не приймає.

Нарешті переконливості й вірогідності історії надає її фінальний розділ, що складається з листів Франчески до Юрія. Це листи в нікуди, бо їм уже не суджено дістатись до адресата. Писані в стані тривоги й страху, як спроба автотерапії, а також відчайдушний жест – урятувати кохану людину. Це листи у страшну невідомість, що згодом обертається смертю. Вони – вірний документ людського страждання, побічний продукт цієї війни. Проте для читача роману саме такий документ важливий, він набагато цінніший, ніж нариси донецького життя, які можна прочитати й деінде. До всього, він править за блискуче завершення всієї любовної історії; точніше кажучи, означає її відкритий фінал, який залишає нерозгадану інтригу.

Зворушлива історія людського кохання – ось що захоплює читача й виходить за рамки соціально-політичних реалій (Донбас – Україна – війна). Вона апелює до універсальних почуттів та емоцій, незважаючи на мови, нації, політичні погляди, соціальний стан тощо. У цьому, очевидно, сила художнього пафосу роману Олександри Іванюк. Однак не можна ігнорувати в цьому контексті силу “локального” чинника, адже саме він визначає гостроту сюжетних колізій твору і те внутрішньо-психологічне напруження, яке весь час супроводжує оповідь (роман написано у формі автобіографічної сповіді героїні *post scriptum*, після втрати коханого та виїзду з України). Франческа намагається пізнати характер Юрія і весь час бореться із собою, вагаючись між власними почуттями до героя (що видаються їй егоїстичними) та розумінням того особливого призначення, яким він живе і яке становить основу його ідентичності. Для хлопця Донбас – місце не випадкове. Він переконаний, що може реалізуватись саме тут, незважаючи на величезні труднощі, яких зазнає. “Бо в іншому місці, – зізнається Юрій, – буде неважливо все те, що я робив до цього часу. Це наче відмовитись від себе самого”. Разом з тим Франчесці доводиться пізнати зворотний бік такого самовідданого патріотизму, що витісняє на узбіччя приватні інтереси і, зрештою, унеможливорює власне щастя. Вона болісно розмірковує: “Таке враження, що справжнє життя – те, у яке треба зануритися, ризикнути, взяти відповідальність на себе, – його не цікавить. Натомість він лише збирає вершки: патріотизм, боротьба, чужі діти, дурепа-італійка...”.

Героїні непросто звикнути до такого стану речей. Їй доводиться зрікатися власних звичок, чекати, тривожитись і страждати. Для італійки, що приїхала у зворохоблену східноєвропейську країну зі своєї сонячної, стабільної і спокійної держави, це непростий виклик, бо пов'язаний із доланням стереотипів, ламанням власного характеру, конфліктом із найріднішими, які щиро переживають за її безпеку в далекій Україні, охопленій війною. І дається такий виклик непросто: раз у раз вибухає стихійними протестами (вгадується гарячий італійський темперамент) або тихим розпачем. Та Фра також уміє по-справжньому, глибоко кохати, тому щиро переймається турботами свого нареченого. Вона здобувається на стійкість і терпіння, проявляє неабияку

волю. Бо в час рішучих випробувань не тільки лишається з Юрієм, поділяє його погляди й жертвує комфортом та безпекою заради кохання. Також стає патріоткою України, шукає способів допомогти їй, організовує волонтерський рух серед своїх земляків в Італії.

Яким же постає Донбас у художньому зображенні О. Іванюк? Апелюючи до відомої теорії Марка Оже (Marc Augé), можна сказати, що Донбаський регіон означений як типове не-місце. Тобто транзитний пункт, у якому людське життя не знаходить комфорту, але бачить тільки тимчасове пристанище, необлаштоване, тривіальне, перехідне. У таких місцях не хочеться жити, і це однозначно засвідчують персонажі роману “Амор[т]е”, що хочуть за будь-яку ціну його покинути. Серед них – учні Франчески, які навчаються італійської, щоб емігрувати. І навпаки, сама Фра за прикладом свого коханого, Юрія, схильна сприймати Донбас серйозно, не як транзитну зону. Це, врешті, визначило її вибір, адже приїхала сюди добровільно і так само добровільно залишилась у непевні часи, щоб бути разом зі своїм хлопцем. Фра стає добрим прикладом громадянської відповідальності для свого оточення, причому як у апатичній Україні, так і в самовдоволеній Італії.

Однак реалії Донбасу показані у творі досить жорстко, без прикрас. Передусім Франческу дивує культура дончан, котрі не люблять одне одного, недовірливі й злі, а своє місто вважають тільки вимушеним пунктом, з якого мріють якнайшвидше виїхати. Поверхова екзотика Донбасу обертається для Фра емоційним шоком, коли вона глибше пізнає ментальність місцевих людей і не знаходить у ній продуктивних цінностей, на яких тримається зазвичай громадянське суспільство в Європі. Ситуація буття на межі поширюється не тільки на перші дні побуту іноземки в незнайомому місті (що цілком зрозуміло), а й на кожен наступний день, який може бути сповненим неприємних інтриг та пригод. Це дає підстави до таких міркувань:

“Все ж таки життя в Донецьку – це суцільне пекло, в якому кожен зустрічний намагається пошити тебе в дурні. Я досі жодного разу не зустріла чесного таксиста або продавця на базарі. Коли дізнаються, що я – іноземка, – що не складно почути у перші п’ять секунд розмови, – мене одразу намагаються ошукати, використати або втягнути у щось таке, як торгівля шлюбами. Господи, тут наче всі зациклені на якомусь зиску, шахрайстві, втечі за кордон і бозна на чому ще”.

Жити в такому не-місці не тільки некомфортно й незручно, а й небезпечно. Не-місця не об’єднують місць, значень, традицій чи жертв та ритуалів, але весь час лишаються, через брак властивостей, простором абстрактним, що вперто не піддається символізації та надаванню значень. Не-місця, за М. Оже, не мають власних характеристик, вони є сірим, “нерозпізнавальним” простором. Більше того, цю нерозпізнавальність поширюють на тих, хто замешкує такі місця, вони просто заражають нас тимчасовістю, транзитністю й байдужістю до власної ідентичності, яку виявляється неможливим реалізувати в таких умовах. Теорія не-місця може бути вдалим поясненням пасивності мешканців Донбасу, які то утримуються від власної думки, то виявляють необґрунтовану агресію, коли хтось інший вирішує їхню долю. У романі О. Іванюк тільки головні герої (Юрій, Фра та ще частково їхні друзі) намагаються протистояти цьому магічному впливу не-місця як “чорної діри”, наповнюють транзитний простір власною харизмою, надаючи йому тим самим певних властивостей. Щоправда, це обертається зависокою ціною для них самих, оскільки змушені жертвувати або власним життям (як Юрій), або ж коханням і щастям (як Франческа):

“...Я не зобов’язана любити цю країну – вистачить любові до кароокого. Ділити його з нею і є найбільшою жертвою, на яку – вимушено – але доводиться йти. Та ніхто не може змусити мене любити Донецьк, який навіть сам себе не здатен любити, заперечуючи будь-які спроби – і навіть саму ідею – розвиватися

у згоді з рештою країни. <...> Важко позбутися враження, наче Донецьк – навіть з їхнім президентом, який з того, що я чула від кароокого, перевіз до столиці всю місцеву еліту, – оточений ворогами і постійно, як те болото, змушений відстоювати власну екосистему. І ця його болотистість, що ладна занурити у себе живцем кожного незгодного, – викликає в мене огиду й небажання співчувати нічому й нікому тут”.

Колективний портрет мешканців Донецька – гостро критичний, хоча й не однозначний. Карикатурний – у тій частині, де авторка розвінчує звичайних обивателів чи випадкових знайомих. Компліментарний – тоді, коли Франческа оцінює Юрія та його товаришів-патріотів, які намагаються протистояти зневолюючій владі не-місця. Збірний образ Донбасу, що постає в романі, вартий докладнішого аналізу. Він містить певні елементи того, що має стати (і неодмінно стане) предметом серйозної рефлексії інтелектуалів. Мова про локальну ідентичність, яку репрезентують (кожен по-своєму, у її мозаїчній різноманітності, але й у слабкій, найчастіше нерозпізнавальній якості) персонажі роману.

Справедливості ради варто зазначити, що й уся Україна в романі “Амор[т]е” зображена немалою мірою як не-місце, місце без властивостей. Мабуть, героїня О. Іванюк має право на таку оцінку, оскільки її судження засновані на порівнянні ситуації в нашій державі з тим упорядкованим життям європейського суспільства, яке вона, власне кажучи, репрезентує. Процеси, що відбуваються в Україні, виглядають із цієї перспективи хаотичними, незрозумілими й дивними. Тим більше, якщо Фра спостерігає байдужу чи легковажну позицію щодо них самих українців. Однак на цьому й ґрунтується провідна колізія роману: героїня змушена конкурувати за кохання Юрія саме з абстрактною (в її уявленні) країною, якою він марить.

“...Ця облізла й обідрана Україна, яку багато хто навіть за державу не вважає – потребує його більше, ніж я. І від цього я недолюблюю її ще більше. Вона завжди нещасна, стражденна і ніколи нічого не дає взамін. Вона має таку трагічну історію, що, певно, ніколи не загоїть своїх ран, змушуючи всі наступні покоління безперестанку стояти на колінах. Чути більше не можу про ті поневіряння, яких вона зазнавала протягом віків. Іноді мені здається, що кароокий просто не здатен любити когось іще. Когось, кого не потрібно постійно рятувати й заради кого жертвувати собою”.

Роман О. Іванюк про кохання в часи випробувань. Вічна тема накладається на гостро актуальні обставини, які, зрештою, визначають її драматичне звучання і трагічний фінал *live story*. Однак саме таке поєднання злободенного й позачасового, локального й загального забезпечує творові успіх. Симбіоз любові і смерті, який закодовано також в ігровій назві роману (її можна читати подвійно, як поєднання близьких за звучанням, але радикально відмінних італійських слів *amore* і *morte*), належить до традиційних прийомів у белетристиці. Але в цьому випадку він цілком виправданий, бо виражає квінтесенцію всього твору, суть розказаної в романі приватної історії, де виявились нерозривно пов’язані кохання і смерть. Кохання привернуло смерть, але смерть не перекреслила кохання в душі героїні.

Спрацьовує також авторська стратегія, коли художній твір будується на підставі документальних свідчень і підсилює своє значення коштом життєвої правди, яку в ньому закладено. Книжка містить немалу дозу сентиментального й мелодраматичного, що більше надається для жіночого читання. Проте провідні її мотиви цілком актуальні, вони апелюють до свідомості читача й здатні працювати “на виріст”.

Отримано 18 вересня 2017 р.

м. Познань

